

СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ

УДК: 141.319.8:316.72(477)

М. І. БОЙЧЕНКО^{1*}, О. В. ЯКОВЛЕВА^{2*}, В. В. ЛЯХ^{3*}

^{1*}Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Київ, Україна), ел. пошта boychenko_m@univ.net.ua, ORCID 0000-0003-1404-180X

^{2*}Київський інститут бізнесу і технологій (Київ, Україна), ел. пошта rector@kibit.edu.ua, ORCID 0000-0003-4056-2772

^{3*}Інститут філософії імені Г. С. Сковороди, Національна академія наук України (Київ, Україна), ел. пошта vlvv2012@ukr.net, ORCID 0000-0003-4683-0838

ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ ТА ІНСТИТУЦІЙНІ АСПЕКТИ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ В УКРАЇНІ: ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД

Мета. Ця стаття прояснює значущість соціальної самоідентифікації особистості як основи для цивілізаційного та інституційного пояснення національної самоідентифікації в Україні. **Теоретичний базис.** Автори виявили, що при аналізі культурно-антропологічних засад національної самоідентичності одна одній протистоять дві основні концепції: концепція "східної" культурної та суспільної самоідентичності України, з якою корелюється метафора розколу між "Сходом" та "Заходом", та концепція "західної" проекції європейського майбутнього України, яка корелюється з метафорою мосту між "Сходом" та "Заходом". Ці концепції відображають опції особистого вибору шляху здобуття соціальної самоідентичності громадянами України. Концепція Дугласа Норта щодо держав "порядку відкритого доступу" та держав "порядку обмеженого доступу" може бути використана як основа для альтернативного, прагматичного підходу для вибору критеріїв національної самоідентичності. **Наукова новизна.** Національна самоідентифікація є результатом вибору особистістю своєї соціальної самоідентифікації: при цьому особистість враховує історію нації, етнічне розмаїття нації, її культурні та цивілізаційні характеристики. Філософсько-антропологічний підхід сприяє демістифікації підстав соціальної самоідентифікації, виявляючи вирішальну роль особистого вибору у формуванні нових інституційних засад національної самоідентичності. Узгодження соціальних інститутів України з інституціями Європейського Союзу та міжнародного співтовариства відкриває широкі можливості успішної інтеграції України до суспільств "порядку відкритого доступу". З'ясування ціннісних та символічних аспектів національної самоідентичності в Україні сприяє успішному функціонуванню цих інституцій. Багатомовність є адекватною відповіддю на глобальний виклик реконструкції національної самоідентичності України. Система освіти є ключовою сферою запровадження багатомовності. **Висновки.** Розвиток, обґрунтування та систематизація культурних та інституційних критеріїв вибору найкращих шляхів зміцнення національної ідентичності в Україні є основною передумовою успішної самоідентифікації українських громадян у складному та постійно мінливому глобальному світі.

Ключові слова: людина; особистість; національна самоідентифікація особистості; неінституціоналізм; цивілізація; культура; цінності; багатомовність

Вступ

Розмірковуючи про національну самоідентифікацію особистості в Україні як незалежній країні та самоврядному суспільстві, потрібно підібрати критерії, а отже, підстави для такої самоідентифікації. У сучасній теоретичній думці, як правило, дослідники з цією метою звертаються до концепції політичної нації як сформованої на основі особистого вибору кожного громадянина. На відміну від етнічного визначення нації, яке підпорядковує особистість нації, концепція політичної нації апелює насамперед до культурних та, зокрема, інституційних підстав соціальної самореалізації особистості. Втім, соціальні інститути також не постають для людини як *deus ex machina*, але є результатом еволюційних досягнень людини: причому якщо перші соціальні інститути виникали переважно стихійно, то з часом неухильно зростає рефлексивна і соціально-конструктивна складова інституційних змін. Таким чином, коли стверджують, що держава є головним інститутом створення

СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ

політичної нації та одним з основних інструментів реалізації відповідної культурної політики, то мають на увазі не стихійні процеси виникнення і зникнення держав, не "національні змагання", але реалізацію конкретних політичних проектів, які мають своїх авторів та цільову аудиторію, а ці історичні суб'єкти постають реальними творцями державності. Таким чином, люди однієї країни, які належать до різних етнічних груп, можуть бути носіями різних мов, традицій, цінностей, все ж цілком можуть об'єднатися в одну політичну націю – за умови їхньої згоди на спільне майбутнє в рамках єдиної політичної нації як символу існування деяких загальних соціальних норм, що відповідають конкретним цінностям кожної окремої громади усередині цієї країни. Вивчати таку проблему не є завданням соціології чи культурології, оскільки базовим підходом тут має бути не позитивізм, не констатація наявного стану справ, а нормативний підхід, воля до утвердження тих соціальних норм, які виражають більшою мірою не наявне, а належне. Для розкриття суті такого підходу та ролі антропологічного чинника у націєтворенні слід залучити філософське бачення з конкретною оптикою та оцінкою можливостей та перспектив. Таким чином, у цій статті питання визначення принципів національної ідентичності буде тлумачитися з точки зору філософсько-антропологічного аналізу можливих шляхів формування політичної нації, яка стоїть перед викликами глобальної доби.

Тема національної ідентичності досить розвинена на рівні загальної теорії і в той же час представлена дуже різними і навіть конкурентними концепціями. Таке різноманіття обумовлено різним соціальним та історичним досвідом встановлення національної ідентичності серед різних народів та країн, а також наявності різних методологічних підходів до побудови відповідних концепцій. Зокрема, мова йде про праці таких авторів, як німецький філософ кінця 18-початку 19 століття Йоган Фіхте (Fichte, 2017) (нація як результат національної самосвідомості), британський соціальний теоретик Ентоні Сміт (Smith, 2008) (національна ідентичність, що базується на ієрархії, заповіті та республіці), сучасний американський соціальний теоретик та політолог Бенедикт Андерсон (Anderson, 2006) (нація як уявлена спільнота) та інших. Ситуація культурного розмаїття властива сучасним європейським суспільствам, більшість із них дуже диференційовані та можуть бути охарактеризовані в умовах мультикультуралізму. У своєму аналізі сучасного культурної комунікації французький філософ-постмодерніст Жан Бодріяр у інтерв'ю Д. Сміту підкреслює автентичність культурних диференціацій на відміну від культурних тотальностей як метанаративів (Smith, 2017).

У якості методології у даному дослідженні було застосовано ідеї американського антрополога Кліффорда Гірца (Geertz, 1973) щодо символічної антропології та його методологію інтерпретації до вирішення проблеми співвідношення цивілізаційних та інституційних аспектів національної самоідентифікації. Основний підхід до дослідження такого типу запропонував американський та ізраїльський соціальний теоретик Шмуель Ноа Ейзенштадт в своїй роботі "Революція та трансформація суспільств: порівняльне вивчення цивілізацій" (Eisenstadt, 1978). У цьому дослідженні він виявив вибіркочну спорідненість символічних, інституційних та структурних вимірів суспільства. Таким чином, ми демонструємо, як певні цінності та символічні системи допомагають людині ідентифікувати себе в певному інституційному та соціально-структурному становищі.

Усі ці ідеї можна більш-менш успішно осмислити завдяки інституційному підходу, представленому в останнє десятиліття творами таких дослідників, яких ми можемо описати як сучасних неінституціоналістів: американський соціальний теоретик, лауреат Нобелівської премії з економіки Дуглас С. Норт зі співавторами (North, Wallis, & Weingast, 2013),

СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ

американські соціальні теоретики-економісти Дарон Аджемоглу і Джеймс А. Робінсоном (Acemoglu, & Robinson, 2012) і, можливо, американським політологом і політтехнологом Алеком Россом (Ross, 2016). Неоінституціоналізм виходить з точки зору того, що соціальні інститути відіграють вирішальну роль у соціальних змінах, і самі ці інститути піддаються безперервній модернізації в сучасному суспільстві. Неоінституціоналісти розглядають соціальні інститути у антропологічному вимірі – як результат інституційного дизайну, який здійснюють самі люди. Особливий акцент робиться на нормативному аспекті функціонування суспільства: соціальні інститути вже не виявляються вищими, ніж індивідуальні реалії, як це було в разі класичного інституціоналізму, але соціальні інститути вже тлумачать як результат легітимації людьми наявних соціальних норм та творення ними нових соціальних норм, тому установи працюють у режимі їхньої постійної реконструкції та інновацій.

У даній статті буде здійснено спробу дати нове інституційне розуміння мультикультуралізму як теоретичної основи для осмислення національної самоідентичності.

Мета

Ця стаття має прояснити значущість соціальної самоідентифікації особистості як основи для цивілізаційного та інституційного пояснення національної самоідентифікації в Україні.

Виклад основного матеріалу

Тему соціальної самоідентичності слід відрізнити від теми особистої самоідентичності. Так, британський філософ з університету Шеффілду (University of Sheffield) Ерік Олсон (Olson, 2015) при визначенні особистої ідентичності виявляє її зв'язок із біологічною основою такої ідентичності: "Що необхідно і що достатньо, щоб когось вважати людиною, на відміну від не-людини? Що люди отримали, чого не здобули не-люди? Більш конкретно, ми можемо запитати, на якому етапі свого розвитку від заплідненої яйцеклітини людина стає людиною, або що було би потрібно для шимпанзе, марсіанина або комп'ютера, щоб вони могли бути людиною, якщо вони могли коли-небудь нею бути". Коли говоримо про соціальну ідентичність, маємо шукати також інші критерії, зокрема культурні. У глобальному світі це стає питанням міжкультурних комунікацій. Формування соціальної самоідентичності критично залежить від вирішення питання мультикультуралізму. Важливий приклад подає вирішення цього питання у сучасному Китаї, зокрема завдяки тому, що багато китайських студентів отримують освіту за кордоном. Сучасні соціальні дослідники освіти К'ян Лю з Інституту інтернаціональної та порівняльної освіти Пекінського нормального університету (Institute of International and Comparative Education, Beijing Normal University) і Девід Тернер зі Школи освіти, дошкільного зростання та соціальної роботи Університету Південного Уельсу (School of Education, Early Years and Social Work, University of South Wales) наводять важливі роздуми на цю тему:

Покоління студентів, які навчалися за кордоном, були тісно пов'язані з модернізацією Китаю, вони сприяли сучасним соціальним трансформаціям Китаю та соціальному розвитку в різних сферах, розширенню та поглибленню китайсько-західних

СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ

культурних обмінів, зменшенню розриву між Китаєм та розвинутими країнами, демонструючи сильні відновлювальні спроможності китайської культури і дозволяючи китайській цивілізації тривати досі. Зі зміцненням всеосяжної національної позиції Китаю, Китай формує національну ідентичність з більш позитивним ставленням і конструюванням консенсусу для подальшого розвитку китайської нації через зміцнення культурної впевненості в собі. (Liu, & Turner, 2018, p. 7)

Аналогічна проблема постає перед Україною та її системою освіти. Її розгляд може стати ключем для визначення надійного шляху для реконструкції національної самоідентифікації в Україні, яка має вибудовувати соціальну ідентифікацію особистості над її особистою самоідентифікацією.

Вже філософія Просвітництва створила основу для осмислення соціальної самоідентичності особистості як складової соціальної модернізації і сучасної західної культури. Це було проаналізовано українськими філософами В. В. Хмелем та О. М. Корхом:

...ідея особистості, що самовизначається, в просвітницькій філософії корелює вже не просто з визнанням природних прав людини, а з пошуками шляхів її включення до системи чинного права, умов гармонізації приватних і суспільних інтересів... Всі означені ідеї знайшли своє вираження у філософсько-правовій системі лібералізму, котра, виникнувши внаслідок синтезу концепцій індивідуалізму і раціональності, і стала світоглядною основою модернізації західної цивілізації. (Khmil, & Korkh, 2017, p. 132)

Згідно українського філософа В. В. Ляха:

Сучасний соціальний розвиток пов'язаний одночасно як з удосконаленням людського капіталу та інститутів, так і з орієнтацією на новітні інформаційно-комунікаційні технології. Зрештою,

СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ

можна зробити висновок, що економічні, культурні та політичні перетворення настільки пов'язані один з одним у своєму розвитку, що цей взаємозв'язок дозволяє передбачити характер їхнього впливу на суспільство. (Lyakh, 2016, p. 15)

Отже, в соціальній теорії та практиці після постмодерністської критики слід говорити про соціальний конструктивізм як домінуючу позицію. Українська філософія Т. В. Данилова (Danylova, 2017): "Пошук "Я" – це значною мірою реакція на переконання, що наука здатна пояснити світ і визначити місце в ньому. В основному це пов'язано з визнанням того, що реальність, яку ми сприймаємо, – це не реальність сама по собі, а скоріше, вона сконструйована розумом" (р. 8). Але ми зосереджуємо своє дослідження на вихідному матеріалі для цієї конструкції, який все ще є цивілізаційно та інституційно залежним. У будь-якому разі національна ідентичність є тією темою, у якій проблеми особистої самоідентифікації тісно переплетені з проблемами соціального ладу.

Дійсно, вже провідні представники німецької філософської антропології, такі як Гельмут Плеснер та Арнольд Гелен досліджували тему антропологічних засад здобуття національної ідентичності. Арнольд Гелен (Gehlen, 1988) розглядав соціальні інститути як спосіб розвантаження особистості для виконання нових соціальних завдань. При цьому інститути постають у Гелена як результат не просто еволюції людства, але як результат соціальної творчості самих людей. Те, що ця творчість повинна ставати все більш свідомою і опановувати стихійні соціальні процеси писав Плеснер (Plessner, 2010): причому він застерігав від намагань апелювати до нібито "природних" засад соціальності, а відповідно – від недооцінки власного соціального самовизначення особистості.

Наявні дослідження сучасних, в деяких аспектах постмодерних та в деяких аспектах модерних нового типу, умов для формування національної ідентичності є фрагментарними, а не систематизованими внаслідок відсутності узгодженого бачення всього спектру можливих концептуальних реалізацій мультикультуралізму національної спільноти у проєкті створення національної ідентичності. Соціальні цінності, як обґрунтовують українські філософи Михайло Бойченко та Дмитро Мірошніченко (Boichenko, & Miroschnichenko, 2016), виникають у спільному соціальному досвіді та фіксуються в особливих стабільних комунікативних спільнотах, які стають основою для формування більш загальних соціальних утворень, щоб забезпечити ціннісну основу для функціонування різних соціальних інститутів, включаючи державу. Українська філософія Олена Яковлева (Yakovleva, 2015) розробила конкретні дані щодо історичних, економічних, політичних та освітніх обставин, що розкриває походження, основні характеристики та перспективи подальшого розвитку політики багатомовності в Україні.

Коли справа доходить до так званого цивілізаційного дискурсу, виявляється, що спочатку необхідно довести, що Україна не належить "просто" до слов'янської цивілізації, відрізняється від східнослов'янської цивілізації, православних територій, до євразійського світу, візантійської традиції, і навіть "російського світу". В якості компромісу деякі українські дослідники запропонували для України болісний розрив з слов'янською цивілізацією у зсуві України у напрямі до цивілізації Західної Європи – отже деякі з них використовують поняття "розколотої цивілізації" для позначення цивілізаційного статусу України.

СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ

Ця суперечлива концепція була розроблена спочатку в роботі української філософині Надії Скотної (Skotna, 2005, р. 12), згодом це проявилось в публікаціях українського філософа, соціолога і політолога Миколи Михальченка та українського політолога та соціального психолога Юрія Шайгородського (Mukhalchenko, & Shaihorodskiy, 2006). Чи дійсно є ефектрозщеплення? Чи належить кожна слов'янська нація до східного типу цивілізації? Чи є Україна в ситуації культурного, політичного або будь-якого іншого "розриву" між Сходом і Заходом? Можливо, така ситуація повинна тлумачитися за допомогою іншої метафори – наприклад, метафори мосту, а саме мосту між Сходом і Заходом? Перша версія інтерпретації концептуальної основи "Схід-Захід", а саме версія "розколу", нам представляється глибоко чужої вітчизняному менталітету, а головне – національним інтересам України. З іншого боку – остання версія інтерпретації, а саме варіант "мосту", допомагає зрозуміти ту ж концептуальну базу вже в конструктивному сенсі для України. Для цих тлумачень існують як політичні, так і наукові причини, тому між ними має бути швидше філософський вибір.

Ці різні метафори та їх пов'язані тлумачення підтримуються в основному представниками різних інституцій, а також різних країн. Метафора розколу поширюється прихильниками концепції передбачуваної "східної" культурної та навіть суспільної ідентичності України. У філософській сфері "східне" походження та "східний" характер українського суспільства співвіднесені з прихильниками філософії Євразії, "російського світу", переважно російськими філософами, представниками консервативного та правильного політичного крила – такими як російський філософ початку 20 століття Микола Трубецкой (Trubetskoj, 1927) і сучасний російський філософ і політолог Олександр Дугін (Dugin, 2015). На відміну від цього, метафора моста підтримується представниками "західної" проекції європейського майбутнього України – і це в основному представники західних країн та західних інститутів. Метафора мосту близька до концепції "порядків відкритого доступу" Дугласа Норта, відповідно метафора розколу близька до його концепції "порядків обмеженого доступу" (North, Wallis, & Weingast, 2013, р. 148). Філософія винятковості (нація як культурна та політична монада) повинна бути змінена філософією включення (нація як частина мультикультурного світу).

Такий поділ на "Схід" і "Захід" походить від суперечки "західників" і "слов'янофілів" на початку дев'ятнадцятого століття в царській Росії, також Україну було віднесено до "східної" цивілізаційної ідентичності в 19 столітті російським філософом Миколою Данилевським (Danilevskiy, 1995), очевидно, натхненним цими суперечками. Однак, саме визначення "Сходу" та "Заходу", на наш погляд, є досить штучним і занадто умовним. Вже в різних країнах Європи Захід розуміли інакше. До цих пір досить послатися на праці німецького філософа і культуролога Освальда Шпенглера (Spengler, 2007), для якого "західними країнами" ("das europäisch-nordamerikanische Abendland") є, насамперед, Великобританія, Франція та США. Крім того, традиційно "Сходом" для європейських мислителів є, насамперед, мусульманські та конфуціанські регіони. Росія та Україна як "Схід" ніколи навіть не були марковані у такій якості в Європі. З розширенням міжнародної політики, економіки та інших сфер суспільного життя в глобальному масштабі поділ на "Захід" і "Схід" взагалі втратив значення: будь-який момент на планеті в одному відношенні є "Захід", а в іншому – "Схід". Дискурс про модель опозиції "Схід-Захід" є анахронізмом в епоху глобалізації та зростання впливу світових інститутів. Якщо розглядати питання не в термінах абстрактних моделей, а в конкретних суспільних відносинах, то ми повинні визнати, що глобалізація не повністю усуває відмінності між країнами – культурні, економічні та політичні (адже вони завжди залишаться), але в усякому разі глобалізація значною

СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ

мірою вирівнює їх значення як частин єдиного цілого: вони втрачають свою унікальність та ідентичність, оскільки їх збереження зараз залежить не тільки, та й не стільки від внутрішніх причин (традиційна соціальна детермінація), а залежать від обставин функціонування глобального цілого, без якого ці місцеві причини вже не можуть працювати. Це, очевидно, можна проілюструвати на прикладах праці "Індустрії майбутнього" Алекса Росса (всепроникність роботизації в найближчому майбутньому та проблема зайнятості для кожної національної економіки) (Ross, 2016), глава 1 і Дарон Аджемоглу та Джеймсом Робінсоном "Чому нації занепадають" (рішення економічних і політичних проблем внаслідок перетворення національних інститутів з їхнім ексклюзивним статусом на інститути з інклюзивним статусом) (Acemoglu, & Robinson, 2012), глави 12-14. Філософська ідея динамічної єдності через різноманіття отримує свою реалізацію у політичній концепції національного інституційного дизайну як місцевої відповіді на глобальний виклик системи. Отже, найбільш часто зустрічається питання про те, в якій мірі та як довго старі культурні або інші соціальні розбіжності зберігають свій залишковий вплив. Отже, питання не може бути прийняте таким чином, щоб Україна була повністю визначена як частина "Заходу", або як частина "Сходу". Можна боротися лише за панування європейських цінностей в Україні, щоб усі прагнули захищати тут і зараз свою власну гідність та право самостійно вирішувати, яким буде його майбутнє. До змагання за європейські цінності, здається, залучається все більша кількість громадян України, і навпаки, все менше українських громадян віддають перевагу цінностям "керуваної демократії", в яких хід країни чітко окреслено "мудрими лідерами", які вже взяли на себе відповідальність за всіх громадян, вирішуючи без них і замість них, як жити і коли померти, за які цінності і в якій країні.

З цих позицій важко погодитись з песимістичною в цілому оцінкою словенського політолога Лукаса Жалека (Žalek, 2016), який "дійшов висновку, що Євромайдан став критичним поворотним моментом в історії сучасної України, але шлях до відродження економіки та реальної асоціації з європейськими структурами є набагато складнішим процесом" (р. 150). Цей автор якраз демонструє позитивістський критицизм і недооцінює силу масової легітимації в Україні нормативних змін, високу динаміку сучасних інституційних змін в Україні. Більш виважену позицію демонструють інші словенські політологи – Мартін Солік, Ян Філяковські та Владімір Баар (Solik, Fiľakovský, & Baar, 2017), які стверджують, що попри піднесення в Україні після Євромайдану ідеї автокефальної української церкви, все ж, як і у Білорусії "на роль автокефальних православних церков у формуванні національної ідентичності білорусів та українців також суттєво впливає політична ситуація в цих країнах" (р. 155). Політичну кон'юнктуру зміцнення національної ідентичності завдяки автокефалії можна лише вітати. Однак, релігійні зміни не можуть замінити необхідних економічних реформ, хоча й здатні посилити мотивацію до них громадян України. Економіка ж орієнтується переважно на тренд побудови суспільства "порядку відкритого доступу", а релігійні зміни можуть як сприяти, так і завадити цьому. Так, надмірна акцентація на ролі однієї церкви в Україні може призвести до напруження у її стосунках з іншими релігійними організаціями України – адже це суперечить принципу "відкритого доступу".

Отримання багатомовної компетенції, здається, є одним із безсумнівних культурних пріоритетів сучасної людини, яка прагне до успіху в мультикультурному суспільстві. Таким чином, політика багатомовності та створення відповідних соціальних і перш за все академічних інституцій – це шлях до самоідентифікації інклюзивного типу. Багатомовність у філософських, академічних та освітніх аспектах в сучасній епосі є обов'язковою

СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ

умовою для прогресу сучасних суспільств. Багатомовність в теоретичних та практичних аспектах виявляється як багатопланове, системне явище, яке має широкі гуманістичні ціннісні наслідки, що значно перевершує вузько прагматичний підхід до освіти як способу отримання професії. Як зауважує О. Яковлева, багатомовність в системі вищої освіти слід розглядати:

...як ключовий чинник у контексті філософсько-освітнього пошуку балансу між ціннісним утвердженням національної самосвідомості та ідентичності, з одного боку, і функціонально обумовленими прагматизмом та комунікативною доцільністю, з іншого... багатомовність органічно поєднує в собі ціннісні та функціональні завдання системи вищої освіти. (Yakovleva, 2015, p. 39)

Трилінгвізм (державна мова, англійська як друга та додаткова іноземна, у тому числі – мова національних меншин) є кращим інституційним вибором для України на сьогодні, однак за умов глобалізації цей формат також може доволі швидко змінитися. Однак, незмінною залишиться сама стратегія багатомовності як один з ключових інституційних чинників утвердження національної ідентичності України.

Багатомовність постає як приклад успішної сконструйованої сучасної освітньої інституції, яка вбирає у себе не лише позитивний локальний історичний досвід, але й завдяки свідомому інституційному дизайну – позитивний інституційний досвід інших країн. На початку запровадження таких новітніх інституцій критичними є особисті зусилля їх співтворців – від авторів відповідних законопроектів до учасників імплементації законів України, прийнятих на основі цих законопроектів. В сучасній Україні на прикладі запровадження багатомовності в українській освіті можна простежити, що антропологічний чинник реалізує себе не лише у сенсі біологічної антропології, але і як культурно-антропологічний чинник, який все більшою мірою реалізується завдяки конкретним зусиллям окремих особистостей, свідомо орієнтованих на інституційні зміни. Такі зміни лягають в основу нової національної самоідентифікації особистості як громадянина України.

Наукова новизна

Соціальна самоідентифікація може бути проаналізована як соціальний процес, що визначається цінностями та інтенціями, а також історичною специфікою та етнічним розмаїттям. Соціальна структура України стає більш трансформованою та сприйнятливою для інституційного дизайну. Багато соціальних інститутів в Україні мають бути узгоджені з установами Європейського Союзу та міжнародного співтовариства в режимі інтеграції України до суспільств "порядку відкритого доступу". Це завдання можна переконливо виконати лише через з'ясування ціннісних та символічних аспектів соціальної самоідентичності в Україні. Філософський підхід допомагає уникати надмірної політичної ангажованості та розкриттю спроб містифікації підстав соціальної самоідентифікації. У глобальному світі релігійна або будь-яка інша культурна інтерпретація цивілізації не може бути ви-

СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ

няtkовою основою для соціальної самоідентифікації. Але все ж для українців європейські цінності є важливою причиною вибору європейської ідентичності. Це вибір демократичного способу життя як єдності європейських цінностей, інститутів та стандартів життя. У сучасному світовому суспільстві традиційні поняття культурного "Заходу" та "Сходу" втратили частину свого значення, і їх слід замінити поняттями "порядок відкритого доступу" та "порядок обмеженого доступу". Поняття культурного "Заходу" та "Сходу" все ще мають зайві релігійні конотації у соціальних науках та національній політиці. Поняття "порядок відкритого доступу" може стати синтетичною основою для нової соціальної та національної ідентифікації в Україні. Багатомовність може стати одним із практичних способів створення "порядку відкритого доступу" як основи для нової соціальної самоідентифікації. Багатомовність представляє собою нову культурно-інституційну стратегію, яка дає успішну реакцію на глобальний виклик для національної ідентичності.

Висновки

Виклик для українських гуманітарних наук загалом і особливо для української філософії полягає у визначенні системних принципів формування національної ідентичності громадян України, які сприятимуть розвитку етнічних, політичних, правових, релігійних, економічних, культурних та інших аспектів українського суспільства. Це культурне розмаїття у його множинності, взаємодоповнюваності може сприяти формуванню спільної спрямованості громадян України на зміцнення української держави серед інших європейських держав – як шлях до успішної інтеграції у світове співтовариство. Така відповідь можлива, насамперед, на основі розвитку громадянського суспільства в Україні, а також в результаті розробки системно обґрунтованої концепції визначення шляхів зміцнення національної ідентичності українських громадян у цінностях мультикультуралізму. Ця концепція також повинна забезпечувати значний ідейно-методологічний ефект, із залученням її ідей та пропозицій до державних програм, завдяки їхньому поширенню в науковій, громадсько-політичній та медіа сферах через публікацію результатів відповідних наукових досліджень, завдяки участі її прихильників у наукових конференціях та інших публічних заходах, а також залученню її послідовників в академічній сфері (студентів, аспірантів, професури тощо). Таким чином, така відповідь має взаємозв'язане наукове, соціально-політичне та культурно-антропологічне значення. Реконструкція національної самоідентичності України є інституційним завданням, яке на теоретичному рівні потребує подальшого філософсько-антропологічного осмислення цивілізаційних та культурних аспектів функціонування соціальних інститутів в Україні.

REFERENCES

- Acemoglu, D., & Robinson, J. (2012). *Why nations fail: The origins of power, prosperity, and poverty*. New York: Crown. (in English)
- Anderson, B. (2006). *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism*. London: Verso Books. (in English)
- Boichenko, M., & Myroshnichenko, D. (2016). Intellectuals and students: The development of their relations from theory to practice. *Revista de Filosofie, Sociologie și Științe Politice*, 2(171), 152-160. (in Russian)
- Danilevskiy, N. Y. (1995). *Rossiya i Yevropa: Vzglyad na kulturnye i politicheskie otnosheniya Slavyanskogo mira k Germano-Romanskomu* (6 Edit.). St. Petersburg: Glagol: St. Petersburg University. (in Russian)
- Danylova, T. V. (2017). Searching for the true self: The way of nondual wisdom. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*, 12, 7-15. doi: 10.15802/ampr.v0i12.119069 (in English)

СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ

- Dugin, A. (2015). *Eurasian mission: An introduction to Neo-Eurasianism*. Budapest: Arktos Media Limited. (in English)
- Eisenstadt, S. N. (1978). *Revolution and the transformation of societies: A comparative study of civilizations*. New York: Free Press. (in English)
- Fichte, J. G. (2017). *Die reden an die deutsche Nation*. Berlin: Holzinger. (in German)
- Geertz, C. (1973). *The interpretation of cultures: Selected essays*. New York: Basic Books. (in English)
- Gehlen, A., & K. Rehberg (Ed.). (1985). *Philosophische anthropologie und handlungslehre* (Vol. VI). Frankfurt am Main: Klostermann Vittorio GmbH. (in German)
- Khmil, V., & Korkh, O. (2017). The concept of self-determination in the philosophy of the Enlightenment. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*, 11, 127-134. doi: 10.15802/ampr.v0i11.105496 (in Ukrainian)
- Lyakh, V. V. (2016). Values Patterns shift in the context of transition from modern to postmodern situations. *Multyversum. Filosofskiy Almanakh: Collection of scientific papers*, 5-6, 3-17. (in Ukrainian)
- Liu, Q., & Turner, D. (2018). Identity and national identity. *Educational Philosophy and Theory*, 50(12), 1080-1088. doi: 10.1080/00131857.2018.1434076 (in English)
- Mykhalchenko, M., & Shaihorodskiy, Y. (2006). Tsyvilizatsiina chy tsinnisna rozkolotist Ukrainy? *Political Management*, 6, 18-28. (in Ukrainian)
- North, D. C., Wallis, J. J., & Weingast, B. R. (2009). *Violence and social orders: A conceptual framework for interpreting recorded human history*. Cambridge: Cambridge University Press. (in English)
- Olson, E. T. (2015). Personal identity. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Retrived from <https://plato.stanford.edu/entries/identity-personal/> (in English)
- Plessner, H. (2010). *Grenzen der Gemeinschaft. Eine Kritik des sozialen Radikalismus*. Frankfurt am Main: Suhrkamp. (in German)
- Ross, A. (2016). *The industries of the future*. New York: Simon & Schuster. (in English)
- Skotna, N. (2005). *Osoba v rozkolotii tsyvilizatsii: Osvita, sytohliad, dii: Monohrafiia*. Lviv: Ukrainski tekhnolohii. (in Ukrainian)
- Smith, A. D. (2008). *The cultural foundations of nations: Hierarchy, covenant, and republic*. Hoboken: John Wiley & Sons. (in English)
- Smith, R. G., & Clarke, D. B. (Eds.). (2017). *Jean Baudrillard: The disappearance of culture. Uncollected interviews*. C. Turner, Trans. Edinburgh: Edinburgh University Press. (in English)
- Solik, M., Fil'akovskiy, J., & Baar, V. (2017). Belarusian and Ukrainian autocephalous orthodox churches and national identity: Comparison. *Political Sciences*, 20(2), 116-163. (in English)
- Spengler, O. (2007). *Der Untergang des Abendlan des*. Düsseldorf: Patmos Verlag. (in German)
- Trubetskoy, N. (1927). K ukrainskoy probleme. In *Yevraziyskiy sovremennik* (Book V, pp. 165-184). Paris. (in Russian)
- Yakovleva, O. V. (2015). *Multilingualism of Ukrainian society as a regulatory factor in the education and upbringing system of higher education in the context of world experience*. (Avtoreferat dysertatsii doktora filosofskiykh nauk). National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv. Retrived from http://www.ihed.org.ua/images/doc/ogoloshenya_pro_zahisti/Yakovleva_27.01.2015_avtoref.pdf (in Ukrainian)
- Žalek, L. (2016). The Ukrainian crisis – A new start of self-aware nationhood or gradual decline of the state? *Political Sciences*, 19(4), 137-155. (in English)

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Acemoglu, D. Why nations fail: The origins of power, prosperity, and poverty / D. Acemoglu, J. Robinson. – New York: Crown, 2012. – 529 p.
- Anderson, B. Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism / B. Anderson. – London: Verso Books, 2006. – 240 p.
- Бойченко, М. Интеллектуалы и студенты: развитие отношений от теории к практике / М. Бойченко, Д. Мирошниченко // *Revista de Filosofie, Sociologie și Științe Politice*. – 2016. – № 2 (171). – S. 152–160.
- Данилевский, Н. Я. Россия и Европа: Взгляд на культурные и политические отношения Славянского мира к Германно-Романскому / Н. Я. Данилевский. – 6-е изд. – Санкт-Петербург : Глаголь : Санкт-Петербургский университет, 1995. – 552 с.

СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ

- Danylova, T. V. Searching for the True Self: The Way of Nondual Wisdom / T. V. Danylova // Антропологічні виміри філософських досліджень. – 2017. – Вип. 12. – С. 7–15. doi: 10.15802/ampr.v0i12.119069
- Dugin, A. Eurasian Mission: An Introduction to Neo-Eurasianism / A. Dugin. – Budapest : Arktos Media Limited, 2015. – 182 p.
- Eisenstadt, S. N. Revolution and the Transformation of Societies: A Comparative Study of Civilizations / S. N. Eisenstadt. – New York : Free Press, 1978. – 348 p.
- Fichte, J. G. Die Reden an die deutsche Nation / J. G. Fichte. – Berlin : Holzinger, 2017. – 254 s.
- Geertz, C. The Interpretation of Cultures: Selected Essays / C. Geertz. – New York : Basic Books, 1973. – 470 p.
- Gehlen, A. Philosophische Anthropologie und Handlungslehre / A. Gehlen ; hrsg. von K. Rehberg. – Frankfurt am Main : Klostermann Vittorio GmbH, 1985. – Bd. VI. – 538 s.
- Хміль, В. В. Ідея особистого самовизначення в філософії Просвітництва / В. В. Хміль, О. М. Корх // Антропологічні виміри філософських досліджень. – 2017. – Вип. 11. – С. 127–134. doi: 10.15802/ampr.v0i11.105496
- Лях, В. В. Зміна патернів цінностей в контексті переходу від модерну до постмодерну / В. В. Лях // Мультиверсум. Філософський альманах : зб. наук. пр. / Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України. – Київ, 2016. – Вип. 5–6. – С. 3–17.
- Liu, Q. Identity and National Identity / Q. Liu, D. Turner // Educational Philosophy and Theory. – 2018. – Vol. 50, No. 12. – P. 1080–1088. – doi: 10.1080/00131857.2018.1434076
- Михальченко, М. Цивілізаційна чи ціннісна розколотість України? / М. Михальченко, Ю. Шайгородський // Політичний менеджмент. – 2006. – № 6. – С. 18–28.
- North, D. C. Violence and Social Orders: A Conceptual Framework for Interpreting Recorded Human History / D. C. North, J. J. Wallis, B. R. Weingast. – Cambridge : Cambridge University Press, 2009. – 308 p.
- Olson, E. T. Personal Identity [Virtual Resource] / Eric Olson // Stanford Encyclopedia of Philosophy. – 2015. – 9 July. – Access Mode: <https://plato.stanford.edu/entries/identity-personal/> – Title from the screen. – Date of Access: 19.06.2018.
- Plessner, H. Grenzen der Gemeinschaft. Eine Kritik des sozialen Radikalismus / H. Plessner. – Frankfurt am Main : Suhrkamp, 2010. – 145 s.
- Ross, A. The Industries of the Future / A. Ross. – New York: Simon & Schuster, 2016. – 320 p.
- Скотна, Н. В. Особа в розколотій цивілізації: освіта, світогляд, дії : монографія / Н. В. Скотна. – Львів : Українські технології, 2005. – 384 с.
- Smith, A. D. The Cultural Foundations of Nations: Hierarchy, Covenant, and Republic / A. D. Smith. – Hoboken : John Wiley & Sons, 2008. – 264 p.
- Jean Baudrillard: The Disappearance of Culture. Uncollected Interviews / Eds. by R. G. Smith, D. B. Clarke ; Trans. by C. Turner. – Edinburgh : Edinburgh University Press, 2017. – 272 p.
- Solik, M. Belarusian and Ukrainian Autocephalous Orthodox Churches and National Identity: Comparison / M. Solik, J. Fiřakovsky, V. Vaar // Politické Vedy. – 2017. – Roč. 20, Č. 2. – S. 116–163.
- Spengler, O. Der Untergang des Abendlandes / O. Spengler. – Düsseldorf : Patmos Verlag, 2007. – 1249 s.
- Трубецкой, Н. К украинской проблеме / Н. Трубецкой // Евразийский современник : [сборник]. – Париж, 1927. – Кн. V. – С. 165–184.
- Яковлева, О. В. Багатомовність українського суспільства як регулятивний фактор освіти і виховання в системі вищих навчальних закладів у контексті світового досвіду : автореф. дис. ... д-ра філос. наук : 09.00.10 / Яковлева Олена Вячеславівна ; Нац. акад. пед. наук України, ін-т вищ. освіти. – Київ, 2015. – 40 с. – Режим доступу: http://www.ihed.org.ua/images/doc/ogoloshenya_pro_zahisti/Yakovleva_27.01.2015_avtoref.pdf
- Žalek, L. The Ukrainian Crisis – A New Start of Self-Aware Nationhood or Gradual Decline of the State? / L. Žalek // Politické Vedy. – 2016. – Roč. 19, Č. 4. – S. 137–155.

M. I. BOICHENKO^{1*}, O. V. YAKOVLEVA^{2*}, V. V. LIAKH^{3*}

^{1*}Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine), e-mail boychenko_m@univ.net.ua, ORCID 0000-0003-1404-180X

^{2*}Kiev Institute of Business and Technology (Kyiv, Ukraine), e-mail rector@kibit.edu.ua, ORCID 0000-0003-4056-2772

^{3*}H. Skovoroda Institute of Philosophy, National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine), e-mail vlvv2012@ukr.net, ORCID 0000-0003-4683-0838

СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ

CIVILIZATIONAL AND INSTITUTIONAL ASPECTS OF NATIONAL SELF-IDENTIFICATION IN UKRAINE: PHILOSOPHICAL-ANTHROPOLOGICAL APPROACH

Purpose. This article clarifies the significance of the person's social self-identification as a basis for civilization and institutional explanation of national self-identification in Ukraine. **Theoretical basis.** The authors found that the analysis of the cultural and anthropological principles of national self-identity reveals two main opposed concepts: the concept of "eastern" cultural and social self-identity of Ukraine, which correlates with the metaphor of the split between "East" and "West", and the concept of "western" projection of the European future of Ukraine, which correlates with the metaphor of the bridge between "East" and "West". These concepts reflect the options for the citizens of Ukraine to make a personal choice of the way in achieving social self-identity. Douglas North's concept of "open-access order" states and "limited access order" states can be used as a basis for an alternative, pragmatic approach to choice the criteria of national self-identity. **Originality.** National self-identification is a result of the choice of the person's self-identification: still the person takes into account the history of the nation, the ethnic diversity of the nation, its cultural and civilizational characteristics. The philosophical-anthropological approach contributes to the demystification of the grounds of social self-identification, revealing the decisive role of the personal choice in shaping the new institutional foundations of national self-identity. Harmonization of the social institutions of Ukraine with the institutions of the European Union and the international community institutions opens wide opportunities for Ukraine's successful integration into the "open-access order" societies. The clarification of the value and symbolic aspects of national self-identity in Ukraine contributes to the successful functioning of these institutions. Multilingualism is an adequate response to the global challenge of the reconstruction of Ukraine's national self-identity. The education system is a key area for introducing multilingualism. **Conclusions.** The development, justification and systematization of cultural and institutional criteria for choosing the best ways to strengthen of national self-identity in Ukraine are a prerequisite for the successful self-identification of Ukrainian citizens in a complex and ever-changing global world.

Keywords: human being; personality; person's national self-identification; new institutionalism; civilization; culture; values; multilingualism

М. И. БОЙЧЕНКО^{1*}, Е. В. ЯКОВЛЕВА^{2*}, В. В. ЛЯХ^{3*}

^{1*}Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко (Киев, Украина), эл. почта boychenko_m@univ.net.ua, ORCID 0000-0003-1404-180X

^{2*}Киевский институт бизнеса и технологий (Киев, Украина), эл. почта rector@kibit.edu.ua, ORCID 0000-0003-4056-2772

^{3*}Институт философии имени Г. С. Сковороды, Национальная академия наук Украины (Киев, Украина), эл. почта vvlvv2012@ukr.net, ORCID 0000-0003-4683-0838

ЦИВИЛИЗАЦИОННЫЕ И ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ НАЦИОНАЛЬНОЙ САМОИДЕНТИФИКАЦИИ В УКРАИНЕ: ФИЛОСОФСКО-АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД

Цель. Эта статья проясняет значимость социальной самоидентификации личности как основы для цивилизационного и институционального объяснения национальной самоидентификации в Украине. **Теоретический базис.** Авторы выявили, что при анализе культурно-антропологических основ национальной самоидентичности друг другу противостоят две основные концепции: концепция "восточной" культурной и общественной самоидентичности Украины, с которой коррелирует метафора раскола между "Востоком" и "Западом", и концепция "западной" проекции европейского будущего Украины, которая коррелируется с метафорой моста между "Востоком" и "Западом". Эти концепции отражают опции личного выбора пути получения социальной самоидентичности гражданами Украины. Концепция Дугласа Норта о государствах "порядка открытого доступа" и государствах "порядка ограниченного доступа" может быть использована как основа для альтернативного, прагматического подхода для выбора критериев национальной самоидентичности. **Научная новизна.** Национальная самоидентификация является результатом выбора личностью своей социальной самоидентификации: при этом личность учитывает историю нации, этническое разнообразие нации, ее культурные и цивилизационные характеристики. Фило-

СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ

софско-антропологический подход способствует демистификации оснований социальной самоидентификации, выявляя решающую роль личного выбора в формировании новых институциональных основ национальной самоидентичности. Согласование социальных институтов Украины с институтами Европейского Союза и международного сообщества открывает широкие возможности успешной интеграции Украины в общества "порядка открытого доступа". Выяснение ценностных и символических аспектов национальной самоидентичности в Украине способствует успешному функционированию этих институтов. Многоязычие является адекватным ответом на глобальный вызов реконструкции национальной самоидентичности Украины. Система образования является ключевой сферой внедрения многоязычия. **Выводы.** Развитие, обоснование и систематизация культурных и институциональных критериев выбора лучших путей укрепления национальной идентичности в Украине является основной предпосылкой успешной самоидентификации украинских граждан в сложном и постоянно меняющемся глобальном мире.

Ключевые слова: человек; личность; национальная самоидентификация личности; неoinституционализм; цивилизация; культура; ценности; многоязычие

Надійшла до редколегії: 27.06.2018

Прийнята до друку: 22.11.2018